

Чоловік, який тримав склепіння

Як останній острозький єврей поклав життя на відбудову останньої Острозької синагоги

Текст: Христина Семерин / Ілюстрація: Катерина Рожок

Найбільші труднощі спіткали Григорія Аршинова після смерті. Майже шістдесят років життя непосидючий чоловік не знав перешкод. Природжений математик, він вивчився на інженера-будівельника. Створив успішні будівельні компанії. Вивчив англійську, а в п'ятдесят узявся за іврит — священну мову предків. Мріяв, щоб діти повернулися до єврейської культури, і відправив старших синів у США — вчитися у єшиві.

У пам'ять про батька, фаната шахів, Григорій 16 років організував турнір і поставив у парку столики для гри. Відвів доньку до музичної школи, звідки та втекла на третьому році, а сам навчився гри на черговому інструменті. І заснував гурт із краєзнавцем, юристом і чиновницею міськради. Григорій був на контрабасі.

Коли на початку 1990-х в Острозі з'явилися чоловіки у чорному, що говорили їдишем і розчищали єврейські цвинтарі, Григорій не лишився осторонь. У радянській юності він міг чути музику на колишньому єврейському цвинтарі, який переробили на парк. Бачив мацеви, якими вимостили дорогу перед військовою частиною. Застав фрески на стінах Острозької синагоги. І що більше осипалися її стіни, то більше він турбувався.

Євреїв запросили до Острога князі Острозькі на початку XV століття. Уже за сто років острозький рабин опікувався всіма волинськими євреями. Маленькому Острогу не бракувало великих людей. 1624 року рабином міста стає Самуель Едельс, відомий як Магарша. Він коментував Талмуд, ініціював появу в Острозі друкарні й допомагав бідним. Добудував жіноче крило у вже тоді немолодій Острозькій синагозі, перетворивши її в найбільшу на Волині. Нині вона зветься Магарша, а вклонитись могилі цадика приїжджають євреї з усіх усюд.

Єврейське життя в Острозі процвітало до початку XX століття. Року 1939-го загубився ключ від Великої синагоги. Рабин протрактував втрату як лихе знамення для громади.

Про реставрацію Острозької синагоги задумалися в 1990-х. Аршинов говорив із діаспорою, вихідцями з Острога. Але ніхто не знав, чи Україна вистійть і в синагозі знов не постане клуб. Де знайти не одну тисячу доларів на роботи? Два роки Григорій подавався на гранти, та — безуспішно.

У 2015 році дослідник з Єрусалима написав статтю про волинські синагоги, серед них і Острозьку. Мовляв, ні влада, ні громада, ні діаспора палець об палець не вдарили і втішаються з руїн. Для Аршинова, який вважав пазл історії України неповним без єврейської історії, докір став вирішальним.

Батьки Аршинова, Нінель і Йосип, були нерелігійною сім'єю радянських учителів. Аршинови знали, що вони євреї, але це знання не варто було поширювати на загал. У колі своїх заходило і про Голокост, і про побутовий антисемітизм. Проте в радянському світі такого не було, як не існувало євреїв, українців і решти народів, крім «советського». «Нацисти хотіли знищити євреїв, а в комуністів була інша ідея — стерти пам'ять», — казав Григорій уже в незалежній Україні.

Стирали пам'ять буквально. Понищену за війни Велику синагогу перетворили на продовольчий склад. У 1960-х директорка школи, збудованої навпроти єврейського цвинтаря, поскаржилась: там пиячать, вечорами вештаються солдати. Зробили парк, з каруселями й танцями буквально на кістках. Якісь місцеві ходили з ліхтариками копати на місці розстрілу. Шукали єврейське золото.

У ті часи Нінель Муїївна звично перевіряла учнівські зошити й мало знала про юдаїзм. Їй були незрозумілі старання чоловіка, а потім сина. Але Йосип Григорович пам'ятав, як ходив із батьком у синагогу. У 1980-х почав збирати імена вбитих острозьких євреїв.

За Незалежності очолив громаду й організував пам'ятник на місці розстрілу в урочищі Красностав. Серед соснового лісу, над яким риплять електродроти від атомної станції, що за десять кілометрів звідси, завмер від болю чоловік. У його грудях дірка у формі зірки Давида. Метафора прозора: до війни дві третини населення Острога були євреями. Загибло майже 11 тисяч. Там, в урочищі, і через 70 років із землі часом виходили людські кістки.

Зустрічаємось на початку вулиці Миколи Ковальського. Цей історик у дев'яностих повернувся в рідний Острог — будувати університет на фундаменті Острозької школи XVI століття. Ранній червень 2020-го. Сонячно, та на околицях волочить сірий хвіст гроза. Біля будинків жінки прополюють грядки.

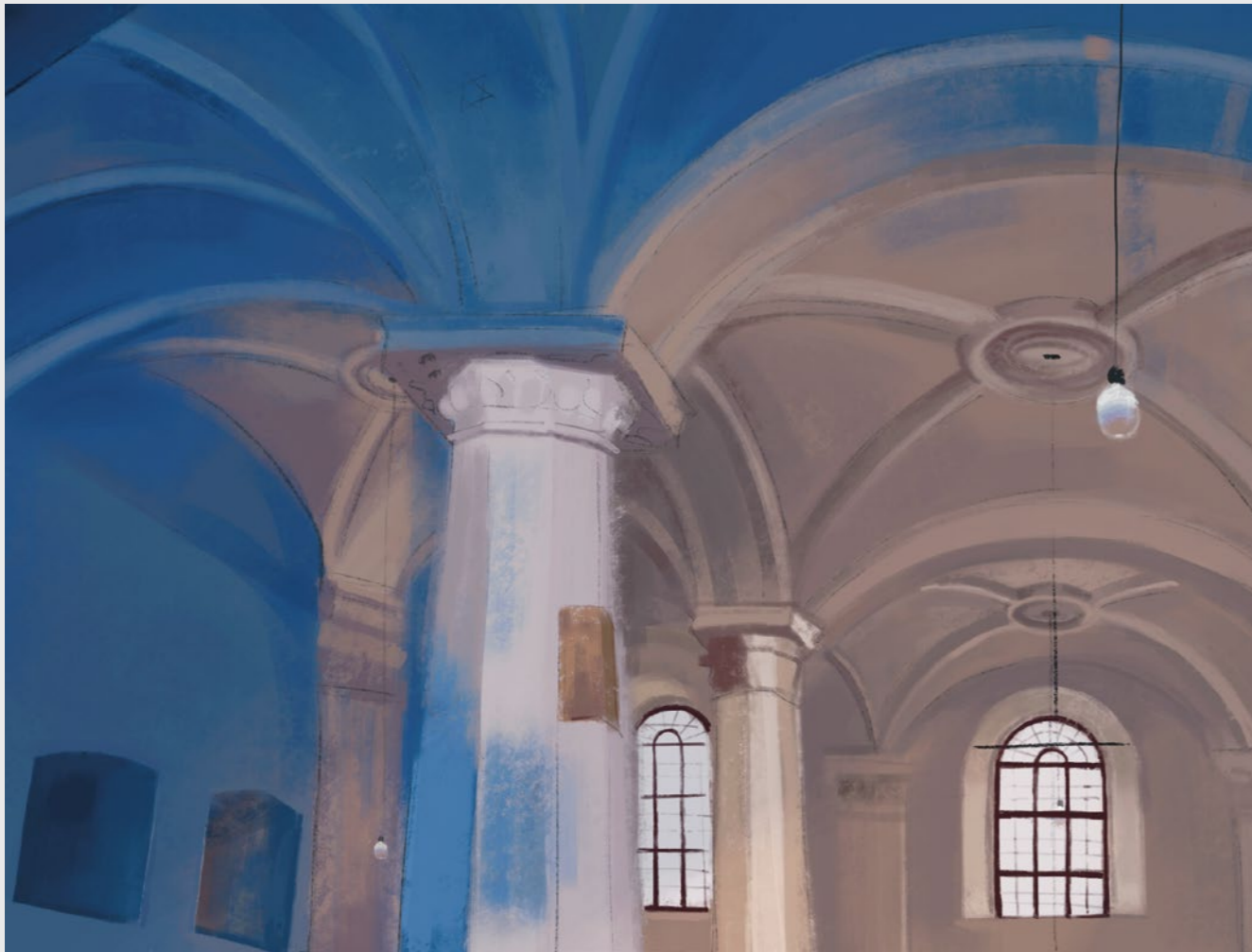
Григорій Аршинов енергійний та примружений, у короткій куртці, кеппці та джинсах. Має вигляд людини значно молодшої. Швидко говорить, швидко йде. Часто відповідає на телефонні дзвінки — переважно про синагогу. Перекрикуючи гуркіт на будівництві поряд, розказую про свою статтю про єврейську пам'ять Острога. Аршинов різко обертається:

- Для чого? Ну для чого?
- Що «ну для чого»?
- Для чого це? Це ж нікому не цікаво. Ніхто не хоче займатись євреями.

З грішми було туго. Закордонні меценати готові фінансувати відновлення синагог — та лише тих, у яких буде релігійне життя. В Острозі з громадою у менш як двадцять євреїв і єврейок ця ідея здається утопічною. Григорій подався до Європи: возив проєкт до люблінської «Брами Гродської», що опікується польсько-єврейською спадщиною, представляв його в Страсбурзі.

Стіни і далі сипались. Григорій познайомився з Меером Габаєм Ізраєлем, що рятує могили цадиків. Удвох склалися по десять тисяч доларів і почали роботу. З'явився меценат із Нью-Йорка. Сама лише покрівля вартувала мільйон гривень. Перший рік закінчили з дахом і фронтонами.

У роботу Григорій вкладав кошти, зароблені в бізнесі і проєктах порятунку спадщини по Україні, де був експертом та інженером. На Острозькому кладовищі він відреставрував огель на могилі цадика Магарші й підняв понад двісті мацев. З уламків, які неможливо відновити у цілості, склав три стіни пам'яті. Але розповідати про це легше, ніж робити. Мацеви довелося збирати з цілого міста, ще й завезти камінь на заміну. Адже хтось брав собі їх на фундамент, біля психіатричної лікарні з них побудували сарай, а у військовій частині — дорогу.

Коли парк закрили, цвинтар став природно-заповідним фондом. У 2015-му острожець рівняв бульдозером двір, коли зі зрушеної землі посипалися людські кістки. Григорій клопотався про укріплення пагорба, дістав експертні висновки. Разом зі знавцем давніх мов Дмитром Цолініми вони повернули кладовищу право бути кладовищем.

☆

Найбільша в Україні синагога не скидається на свою витончену копію в музеї «Менори» в Дніпрі. Радше на декорацію з фільмів про бомбардування. Облуплені широкі стіни мало передають велич п'ятсотлітнього храму. У XVIII столітті євреї ховалися в них під час польсько-російської війни.

Тоді російське військо кілька днів обстрілювало синагогу, вважавши її за фортецю. Проте не всі снаряди вибухали, один застряг у стіні цілим. За три дні росіяни прочули, що поляки залишили місто, й самі забралися геть. У пам'ять про дивовижне спасіння єврейська община зберігала нерозірване ядро і щороку святкувала той день.

Та нині не видно, де було те ядро і куди підносили молитви побожні юдеї. Затхлість вітає поодиноких блукальців. Над іржавим остовом сходів — советська табличка «Пам'ятник архітектури». Дах обріс деревами. Тепер це меншою мірою храм людський і більшою — храм природи.

☆

Григорій простягає мені червоний ключ із зіркою Давида. Коли НКВД закрило синагогу, а нацисти знищили єврейський квартал, навколо будівлі виростили сільські будинки. Вісімдесят років по тому місцевий чоловік випорпав ключ на городі неподалік синагоги. І приніс Григорію.

У його кабінеті портрети дітей, багато техніки й шафа із сенсаціями. Там чекають на музей Тори кількостолітньої давнини, викуплені на аукціонах, а ще єврейські речі. Їх вони з Максимом Хоревим, керівником центру «Яхад» і військовим-добровольцем, дістали на розкопках місць масових убивств. Музей Григорій бачить у жіночій частині. Але найголовніше, каже він, щоб синагога була жива. І щоб живою була громада.

Відомо, що в Острозі було зо двадцять синагог. Аршинов відшукав шістнадцять. Дерев'яні згоріли у вогнях історії. Деякі лишили сліди в будівлях міськради, колишньому суді та «швидкій». Уціліла найстаріша синагога Магарша. Про неї дослідник Сергій Кравцов пише, що збудована як вираження Єрусалимського храму. Схожу ідею в кінці XVII століття втілили в синагогах Амстердама — але Острозька була першою.

Історик і філолог Йоханан Петровський-Штерн поставився скептично до планів Григорія на реставрацію. Певно, не він один. Надто знищена будівля, та й ціна робіт непосильна. Але за рік, у наступний його приїзд до Острога, синагога випросталася над цілим кварталом.

Роботи почали з «рубання лісу» — той швидко завоює старі дахи. Місцеві протестанти допомогли вивезти 28 тонн сміття. Будівлю підперли шістнадцятьма залізними балками. Реставратор працює щонайближче до оригіналу: автентична цегла в покрівлі, вікна за 15 тисяч доларів. Склепіння виконане так, що символізує крихкість світу.

Одне з інтерв'ю Григорій Аршинов дає у стінах Острозької академії. На її відновлення він у 1990-х безкоштовно виділяв транспорт. У кадрі чоловік усміхнений і переконливий:

— Синагогу ми відновимо, я думаю. Як би не було тяжко, прикро, це буде останній такий мій крок у житті. Найважливіший, я думаю.

☆

Ліза Аршинова має темні брови і зважений характер. У початковій школі однокласники назвали її батька євреєм. Вона заплакала, думаючи, що це лайка. Вдома дізналася, що то таке. Нині дівчина носить кулон зі своїм ім'ям мовою іврит, подарунок брата.

З роками батько відкривав єврейську культуру дедалі глибше. Збирав на свята друзів, тлумачив традиції. От світлини з Рош га-Шана, єврейського Нового року: на столі хала — святковий пишний хліб, яблука з медом, аби рік був солодким, гранати — щоби примножувалися добрі справи. А на свято Суккот прибрано зеленим гіллям світильник під стелею. Так євреї згадують про «курєні», що в них ночували прадіди, сорок років блукаючи пустелею.

☆

Кінець жовтня 2020-го. Григорій Аршинов сидить на екскаваторі біля Великої синагоги. Осіннє небо нагадує зім'яту фольгу, проймає морозний вітер. Але, мабуть, для людини після штучної вентиляції легень це повітря найсолодше. Майже весь жовтень Аршинов пробув у лікарні через уражені коронавірусом легені. Вибравшись звідти, мчав до синагоги. «Відновлено цоколь східного фасаду вперше за останні 100 років», — написав у соціальній мережі під останньою світлиною від 30 жовтня.

Рівно опівдні погідного 1 листопада серце Григорія Аршинова зупинилося.

☆

«У тихий день тут чути, як із землі проростають листки», — каже біля могили Гершона бен Йосефа, тобто по-єврейськи «Григорія, сина Йосипового», його донька. Найновіша мацева випросталася на півшляху від вишуканих воріт до огеля Магарша. Роздобувши сонячного світла і простору, плющ росте на очах.

По смерті Григорія його син Дмитро організував на сайті спільнокошту збір на реставрацію синагоги. Із потрібних чотирьохсот тисяч доларів люди надіслали трохи більше як вісім. Роботи тривали. Прокопавши з пів метра углиб, працівники дісталися до первісного рівня підлоги. Тепер нагальна потреба — ізолювати будівлю від впливу вологи, бо близько до фундаменту пролягають підземні води. Але вторгнення росії пригальмувало процес.

Йоханан Петровський-Штерн назвав Григорія «останнім острозьким євреєм», бо громада безупинно маліє. А ще — одним із 36 цадикив, тобто праведників, які, за хасидською легендою, тримають світ. Хтось у фейсбуці додав, що синагогу Магарші треба звати «Аршинов-шул» — синагогою Аршинова. Тож як кажуть євреї: хай душа цього великого чоловіка буде зав'язана у вузол життя ■

Der Mann, der ein Gewölbe trug

Wie der letzte Ostroher Jude sein Leben für den Wiederaufbau der letzten Ostroher Synagoge gab.

Text: Chrystyna Semeryn / Illustration: Kateryna Rozhok

Aus dem Ukrainischen von Jakob Waloszczyk

Die größten Schwierigkeiten begegneten Hryhorij Arschynow nach dem Tod. In fast 60 Lebensjahren hatte er keine Hürden gekannt. Als geborener Mathematiker hatte er Bauingenieurswesen studiert. Dann erfolgreiche Bauunternehmen gegründet. Englisch gelernt, mit 50 dann Hebräisch angefangen, die heilige Sprache seiner Vorfahren. Er träumte davon, dass seine Kinder einst zur jüdischen Kultur zurückfinden, und schickte seine älteren Söhne in die USA – damit sie an einer Jeschiwa studierten.

Zur Erinnerung an seinen Vater, einen begeisterten Schachspieler, organisierte Hryhorij 16 Jahre lang Schachturniere und ließ im Park Schachtische aufstellen. Schrieb seine Tochter in der Musikschule ein, die sie nach drei Jahren einfach schmiss, lernte selbst ein weiteres Instrument. Und gründete eine Band, zusammen mit einem Heimatforscher, einem Anwalt und einer Beamtin des Stadtrats. Hryhorij selbst spielte Kontrabass.

Als Anfang der 1990er in Ostroh schwarzgekleidete Männer auftauchten, die jiddisch sprachen und jüdische Friedhöfe aufräumten, blieb Hryhorij nicht gleichgültig. In seiner sowjetischen Jugend hörte er, wie auf dem früheren jüdischen Friedhof, der damals ein Park war, Musik spielte. Er sah die Matzewas, mit denen der Weg vor der Kaserne gepflastert war. Sah die Fresken an den Wänden der alten Synagoge von Ostroh. Und je stärker die Wände bröckelten, desto beunruhigter wurde er.

☆

Zu Beginn des 15. Jahrhunderts hatten die Ostroher Fürsten Juden die Ansiedlung in der Stadt erlaubt. Bereits 100 Jahre später war der Rabbiner von Ostroh für alle Juden Wolhyniens zuständig. Dem kleinen Ostroh mangelte es nicht an großen Menschen. 1624 kam Samuel Edels, bekannt als Maharscha, als Rabbiner in die Stadt. Er kommentierte den Talmud, förderte die Gründung einer Druckerei und half den Armen. Er ließ ein Seitenschiff für Frauen an die damals schon nicht mehr junge Synagoge der Stadt

bauen und machte sie damit zur größten in ganz Wolhynien. Heute nennt man sie Maharscha und zum Grab des Zaddik pilgern Juden aus aller Welt.

Jüdisches Leben blühte bis zum Beginn des 20. Jahrhunderts in Ostroh. Im Jahr 1939 ging der Schlüssel zur Großen Synagoge verloren. Den Verlust interpretierte der Rabbi als böses Omen für die Gemeinde.

☆

An einen Wiederaufbau der Synagoge begann man in den 1990ern zu denken. Arschynow sprach mit der Diaspora, Menschen aus Ostroh. Aber niemand wusste, ob die Ukraine standhalten oder die neu erbaute Synagoge bald wieder in einen Club umgewandelt würde. Wo sollte das Geld für die Arbeiten herkommen? Zwei Jahre lang bewarb sich Hryhorij um Förderung. Erfolglos.

2015 veröffentlichte ein Forscher aus Jerusalem einen Artikel über die Synagogen Wolhyniens, darunter auch die in Ostroh. Er schrieb, dass weder der Staat, noch die Kommunen oder die Diaspora auch nur einen Finger krumm machten, um etwas an der trostlosen Lage zu ändern und sich stattdessen an den Ruinen erfreuten. Für Arschynow, der das Puzzle der ukrainischen Geschichte ohne die jüdischen Bestandteile für unvollständig hielt, wurde dieser Vorwurf zum Wendepunkt.

☆

Arschynows Eltern, Ninel und Iosyp, waren säkulare sowjetische Juden, die als Lehrer arbeiteten. Sie wussten, dass sie Juden waren, aber es war besser, dieses Wissen nicht der Öffentlichkeit preiszugeben. Wenn man untereinander war, sprach man auch über den Holocaust und den Alltagsantisemitismus. In der sowjetischen Welt gab es all das natürlich nicht, genau so, wie es keine Juden, Ukrainer, oder andere Völker gab, außer dem einen „Sowjetvolk“. „Die Nazis wollten die Juden vernichten, die Kommunisten hatten einen anderen Plan: Sie wollten die Erinnerung auslöschen“, sagte Hryhorij schon nach der ukrainischen Unabhängigkeit.

Die Erinnerung wurde buchstäblich getilgt. Die in den Jahren des Krieges schwer beschädigte Synagoge wurde zu einem Lebensmittellager umfunktioniert. In den 1960ern kamen von der Direktorin der Schule, die gegenüber des jüdischen Friedhofs gebaut worden war, Klagen: Da wird getrunken, Soldaten treiben sich rum. Also legte man an der Stelle einen Park an, mit Karussells und Tanzveranstaltungen auf Gräbern. Leute aus der Nachbarschaft kamen nachts mit Lampen und gruben dort, wo die Massengräber waren. Sie suchten nach dem Gold der Juden.

In diesen Jahren korrigierte Ninel Musijiwna gewöhnlich die Hefte ihrer Schüler und wusste wenig über den Judaismus. Für die Bemühungen ihres Mannes und später ihres Sohnes hatte sie wenig Verständnis. Aber Iosyp Hryhorowytch erinnerte sich, wie er mit seinem Vater in die Synagoge gegangen war. In den 1980er Jahren begann er damit, die Namen der ermordeten Ostroher Juden zu sammeln. Nach der ukrainischen Unabhängigkeit wurde er Bürgermeister und organisierte ein Denkmal an der Stelle einer Massenerschießung im Wald von Krasnostaw. Inmitten von Fichten, die von surrenden Hochspannungsleitungen aus dem nahe gelegenen AKW überspannt werden, steht ein vor Schmerz erstarrter Mensch. In seiner Brust ein Loch in Form eines Davidssterns. Die Metapher ist leicht durchschaubar: Vor dem Krieg waren zwei Drittel der Bewohner von Ostroh Juden. Fast 11 000 starben. Dort, im Wald, kamen auch nach 70 Jahren gelegentlich noch Knochen zum Vorschein.

☆

Wir treffen uns am Anfang der Mykola-Kowalskyj-Straße. Kowalskyj war ein Historiker, der in den 1990ern in seine Geburtsstadt Ostroh zurückkehrte, um auf den Fundamenten der Ostroher Akademie aus dem 16. Jahrhundert eine Universität aufzubauen. Es ist Anfang Juni 2020. Ein sonniger Tag, in der Ferne sieht man die grauen Ausläufer eines Gewitters am Horizont. Bei den Häusern graben Frauen Blumenbeete um.

Hryhorij Arschynow tritt energisch und mit zusammengekniffenen Augen auf, er trägt eine kurze Jacke, eine Baseballcap und Jeans. Er wirkt jünger als er wirklich ist. Spricht schnell, geht schnell. Nimmt oft Anrufe entgegen. Die Gespräche betreffen meistens die Synagoge.

Ich versuche, gegen den Baustellenlärm von nebenan anzukommen und erzähle ihm von meinem Artikel über die historische Erinnerung an die Ostroher Juden. Arschynow dreht sich heftig um:

„Warum das Ganze? Warum denn?“

„Was heißt hier warum denn?“

„Wer braucht das? Kein Mensch interessiert sich dafür. Niemand will sich mit Juden beschäftigen.“

☆

Geld war schwer zu bekommen. Mäzene aus dem Ausland waren bereit, den Wiederaufbau von Synagogen zu finanzieren, aber nur, solange es in diesen Synagogen später auch ein Gemeindeleben gab. In Ostroh, das weniger als 20 jüdische Einwohner zählte, schien diese Idee utopisch. Hryhorij bereiste Europa: Wurde mit dem Projekt beim „Grodzka-Tor“ vorgestellt, einem Kulturverein in Lublin, der das polnisch-jüdische Erbe pflegt, auch in Straßburg war er.

Die Wände bröckelten weiter. Hryhorij lernte Meir Gabay Israel kennen, der Grabstätten von Zaddikim vor dem Verfall rettete. Sie legten je 10 000 Dollar auf den Tisch und machten sich an die Arbeit. Dann fand sich ein Mäzen aus New York. Allein das Dach kostete eine Million Hryvnja. Nach einem Jahr hatten sie das Dach und die Giebel fertig.

Hryhorij nahm das Geld aus den Einnahmen seiner Unternehmen und aus Honoraren, die er für seine Mitarbeit an Projekten zum Erhalt des historischen und kulturellen Erbes der Ukraine erhielt.

Auf dem Friedhof von Ostroh restaurierte er das Grab des Zaddiks Maharscha und barg mehr als 200 Matzewas. Bruchstücke, die kein Ganzes mehr ergaben, fügte er zu drei Wänden der Erinnerung zusammen. Aber erzählen ist leichter als machen. Die Matzewas musste er in der ganzen Stadt einsammeln, und dazu noch Steine heranschaffen, um die entstandenen Leerstellen zu füllen. Denn die Matzewas waren in Fundamenten verbaut, in der Nähe der psychiatrischen Klinik hatte man eine Hütte aus ihnen gemauert, bei der Kaserne einen Weg mit ihnen gepflastert.

Als man den Park schloss, wurde der Friedhof zu einem Natur- und Kulturdenkmal erklärt. 2015 plante ein Bewohner der Stadt mit einem Bulldozer seinen Hof, als in der geplätteten Erde plötzlich Knochen zum Vorschein kamen. Hryhorij setzte sich für die Befestigung des Friedhofshügels ein, holte Expertengutachten ein. Gemeinsam mit Dmytro Tsolinomy, einem Kenner alter Sprachen, schaffte er es, dass der Friedhof wieder Friedhof sein durfte.

☆

Die größte Synagoge der Ukraine sieht ihrer herausgeputzten Kopie im Museum des Zentrums „Menora“ in der Stadt Dnipro ganz und gar nicht ähnlich. Sie erinnert eher an die Kulisse aus einem Kriegsfilm. Die nackten, breiten Wände vermögen nicht, die Größe und Erhabenheit des 500jährigen Gotteshauses zu vermitteln. In diesen Wänden hielten sich Juden im 18. Jahrhundert während des Polnisch-Russischen Krieges versteckt. Weil die russischen Truppen die Synagoge damals für eine Festung hielten, wurde sie einige Tage lang beschossen. Doch nicht alle Geschosse explodierten, eins blieb unverseht in der Wand stecken. Nach drei Tagen begriffen die Russen, dass die Polen die Stadt geräumt hatten und zogen selbst weiter. Zum Andenken an diese wunderbare Errettung bewahrte die Gemeinde das nicht explodierte Geschoss auf und beging den Tag des russischen Abzuges von nun an feierlich.

Heute lässt sich nicht mehr erkennen, wo in der Wand das Geschoss steckte und wohin die gottesfürchtigen Juden ihre Gebete trugen. Ein modriger Geruch empfängt die vereinzelt Wanderer. Über einem rostigen Treppengerüst eine sowjetische Tafel: „Kulturdenkmal“. Das Dach ist von Bäumen zugewachsen. Heute ist dieser Ort ein weniger von den Menschen als eher von der Natur geschaffener Tempel.

☆

Hryhorij hält mir einen roten Schlüssel mit einem Davidsstern hin. Nachdem der NKWD die Synagoge geschlossen und die Nazis das jüdische Viertel ausgelöscht hatten, wuchsen rund um die Synagoge dörfliche Gebäude aus dem Boden. 80 Jahre später fand ein Bewohner beim Graben in seinem Garten einen Schlüssel. Er brachte ihn Hryhorij.

In seinem Büro sind Kinderbilder, viele technische Geräte und ein Schrank mit Sensationen. Dort liegen für das Torah-Museum jahrhundertealte Wunderdinge bereit, bei Auktionen gekauft, sowie auch andere jüdische Gegenstände. Hryhorij hat sie gemeinsam mit Maksym Chorewyj, Leiter des Zentrums „Yahad“ und Kriegsfreiwilliger, an Orten von Massentötungen ausgegraben. Das Torah-Museum kann er sich im Seitenschiff gut vorstellen. Aber das Wichtigste, sagt er, ist, dass die Synagoge lebendig ist. Und die Gemeinde auch.

Man weiß, dass es in Ostroh um die 20 Synagogen gab. Arschynow hat 16 von ihnen lokalisiert. Die hölzernen wurden von den Feuern der Geschichte verschlungen. Einige hinterließen ihre Spuren in den Gebäuden des Stadtrats, des Gerichtsgebäudes und des Notfallkrankenhauses. Erhalten geblieben ist die Maharscha-Synagoge. Der Forscher Serhij Krawtsow schreibt, dass sie nach dem Vorbild des Jerusalemer Tempels erbaut wurde. Eine ähnliche Konzeption wurde Ende des 17. Jahrhunderts in den Synagogen Amsterdams umgesetzt, aber die Synagoge von Ostroh war die erste.

Der Historiker und Philologe Yohanan Petrowsky-Shtern stand der Restaurierung der Synagoge skeptisch gegenüber. Und wahrscheinlich nicht nur er. Der Bau viel zu schwer beschädigt, außerdem ein kaum zu stummender Preis. Doch bei seinem nächsten Ostroh-Besuch ein Jahr später ragte die Synagoge über alle Gebäude in der Umgebung hinaus.

Die Arbeit begann damit, dass man „den Wald fällte“ – er macht sich schnell auf alten Dächern breit. Die evangelische Gemeinde vor Ort half dabei, 28 Tonnen Müll wegzufahren. Das Gebäude wurde mit 16 eisernen Stützpfeilern gesichert. Der Restaurateur hält sich so eng wie möglich ans Original: authentische Ziegel, Fenster für 15000 Dollar. Die Ausführung des Gewölbes sollte die Zerbrechlichkeit der Welt symbolisieren.

Eines seiner Interviews gibt Hryhorij Arschynow in der Ostroher Akademie. Als sie renoviert wurde, stellte er kostenlos LKW zur Verfügung. Im Bild ein lächelnder Mann voller Überzeugungskraft: „Ich denke, wir werden die Synagoge zu Ende restaurieren. Und das wird für mich der letzte Schritt dieser Art sein, wie schwer, wie traurig das auch sein mag. Und gleichzeitig der wichtigste, denke ich.“

☆

Liza Arschynowa hat dunkle Augenbrauen und einen ausgeglichenen Charakter. In der Grundschule haben die Klassenkameraden ihren Vater „Jude“ genannt. Sie hat geweint, weil sie dachte, das sei ein Schimpfwort. Daheim erfuhr sie dann, was es damit auf sich hat. Heute trägt sie einen Anhänger mit ihrem Namen auf Hebräisch am Hals. Ein Geschenk ihres Bruders.

Mit den Jahren tauchte der Vater immer tiefer in die jüdische Kultur ein. Er sammelte Geld für Jubiläen von Freunden, erklärte andern den Sinn von Feiertagen. Hier sind Fotos vom Rosch ha Schana, dem jüdischen Neujahrsfest: Auf dem Tisch steht die Challa, das festtägliche Brot, außerdem Äpfel mit Honig, damit das Jahr süß werde, Granatäpfel, damit sich die guten Dinge mehren. Zum Sukkotfest wurde die Deckenlampe mit grünem Laub verhängt. So erinnern sich Juden an die Laubhütten, in denen die Vorfahren während ihrer 40 Jahre in der Wüste schlafen mussten.

☆

Ende Oktober 2020. Hryhorij Arschynow lenkt unweit der Großen Synagoge einen Bagger. Der herbstliche Himmel erinnert an zerknüllte Alufolie, ein eisiger Wind weht. Aber vielleicht ist für jemanden, der künstlich beatmet wurde, gerade diese Luft besonders süß. Beinahe den ganzen Oktober lag Arschynow mit einer schweren Pneumonie im Krankenhaus. Kaum war er draußen, schon machte er sich auf den Weg zur Synagoge. „Zum 1. Mal seit 100 Jahren wurde der Sockel der östlichen Fassade erneuert“, schrieb er in einem sozialen Netzwerk unter dem letzten Foto vom 30. Oktober.

Um Punkt 12 Uhr am 1. November blieb das Herz von Hryhorij Arschynow stehen.

☆

„An einem stillen Tag kann man hier hören, wie aus dem Boden Blätter sprießen“, sagt am Grab von Herschonen Yosef, also von Hryhorij, dem Sohn des Iosyp, wie es auf Hebräisch heißt, dessen Tochter. Die neueste Matzewa ragt auf halbem Weg zwischen dem Tor und dem Grabmal des Maharscha in den Himmel. Dem von der Sonne und der freien Fläche verwöhnten Efeu kann man hier buchstäblich beim Wachsen zusehen.

Als Hryhorij tot war, organisierte sein Sohn Dmytro ein Crowdfunding für die Fertigstellung der Synagoge. Von den notwendigen 400 000 Dollar kamen etwas mehr als 8000 zusammen. Die Arbeiten gingen weiter. In einem halben Meter Tiefe stieß man auf den ursprünglichen Boden der Synagoge. Jetzt gilt es, das Gebäude vor Feuchtigkeit zu schützen, denn knapp unter dem Fundament ist Grundwasser. Aber der russische Einmarsch hat den Prozess gebremst.

Yohanan Petrowsky-Shtern hat Hryhorij als „letzten Ostroher Juden“ bezeichnet, denn die Gemeinde wird stetig kleiner. Auch nannte er ihn einen der 36 Zaddikim, also einen der 36 Gerechten, die nach einer chassidischen Legende die Welt stützen. Im Internet hat jemand geschrieben, dass man die Maharscha-Synagoge „Arschynow-Schul“, also Arschynow-Synagoge, nennen sollte. Denn wie es bei den Juden heißt: Möge die Seele dieses großen Menschen fest mit dem Lebensknoten verschlungen sein ■

